

2. Леванцэвіч, Л. В. Лінгвакразнаўства ў кантэксте моўнай культуры : манаграфія / Л. В. Леванцэвіч. – Брэст : БрДУ, 2020. – 188 с.
3. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. / рэдкал.: К. К. Атраховіч (агульн. рэд.) [і інш.]. – Мінск : БелСЭ, 1977 – 1984. – 5 т.
4. Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка : в 5 т. / М. Фасмер ; ред. Б. А. Ларина. – М. : Прогресс, 1964–1987. – 5 т.
5. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы : т. 1–10 / рэд. Г. А. Цыхун. – Мінск : Беларус. навука, 1978–2005.

ТЭАРЭТЫЧНАЕ АБГРУНТАВАННЕ НЕАБХОДНАСЦІ АСЭНСАВАННЯ КАНТЭКСТУ ПРЫ ПЕРАКЛАДЗЕ

В. А. Палавінскі

*Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. А. Куляшова (Магілёў)
Навук. кір. – В. М. Шаршнёва, канд. філал. навук, дацэнт*

Анатацыя. У артыкуле ідзе гаворка аб вывучэнні кантэксту пры перакладзе ў навуковай літаратуры і магчымасці прымянення тэарэтычных палажэнняў пры перакладзе тэкстаў з рускай мовы на беларускую. Указваецца значэнне кантэксту для перакладчыцкай дзейнасці, паколькі ён дазваляе пераадольваць семантычныя разыходжанні, выкліканыя несупадзеннем структуры семантычных палёў мовы арыгінала і мовы перакладу. На аснове прааналізаванай тэарэтычнай літаратуры ўказваецца ў якасці найбольш аптымальных для перакладчыцкай дзейнасці самыя агульныя віды кантэксту – вузкі і шырокі кантэкст.

Ключавыя словы: тэорыя перакладу; пераклад; кантэкст; моўная адзінка; віды кантэксту.

Праблема кантэксту неаднаразова ўзнікала і вырашалася ў працах шматлікіх лінгвістаў. Пад кантэкстам разумецца «непасрэднае лексічнае асяроддзе прапанаванага слова ці выразу ў мове, асяроддзе, якое робіць ясным значэнне гэтага слова ці выразу або надае яму нейкія новыя адценні» [4]. Перакладчык павінен разумецьвыбар неабходнага слова – эквівалента – можа быць дастаткова складаным. Перакладчык павінен увесь час аналізаваць розныя лексічныя магчымасці, каб знайсці найбольш адпаведнае слова, якое можа ў дастатковай меры раскрыць сэнс арыгінальнага тэксту.

Пад кантэкстам Л. С. Бархударуў разумее «моўнае асяроддзе, у якім ужываецца тая ці іншая лінгвістычная адзінка. Кантэкстам слова з’яўляецца сукупнасць слоў, граматычных форм і канструкцый, у асяроддзі якіх сустракаецца прапанаванае слова. Слова – далёка не адзіная адзінка мовы; іншыя лінгвістычныя адзінкі, такія як фанемы, марфемы, словазлучэнні і сказы таксама

сустракаюцца ў пэўным моўным асяроддзі, так што ёсць усе падставы гаварыць і аб кантэксте фанемы, і аб кантэксте марфемы, і аб кантэксте словазлучэння і сказа» [1, с. 169].

Л. С. Бархудараў вылучае вузкі і шырокі кантэкст. Пад вузкім кантэкстам лінгвіст разумее «кантэкст сказа, гэта значыць лінгвістычныя адзінкі, якія складаюць асяроддзе дадзенай адзінкі ў межах сказа. Пад шырокім кантэкстам вучоны мае на ўвазе «моўнае асяроддзе дадзенай адзінкі, якое выходзіць за межы сказа»; гэта – тэкставы кантэкст, гэта значыць сукупнасць моўных адзінак, што акружаюць гэту адзінку ў межах, якія ляжаць па-за прапанаваным сказам, інакш кажучы, у сумежных з ім сказах». Вузкі кантэкст навукоўца падзяляе на кантэкст сінтаксічны і лексічны. Сінтаксічны кантэкст, на яго думку, – гэта «сінтаксічная канструкцыя, у якой ужываецца прапанаванае слова, словазлучэнне або сказ». Лексічным кантэкстам Л. С. Бархудараў называе «сукупнасць канкрэтных лексічных адзінак, слоў і ўстойлівых словазлучэнняў, у асяроддзі якіх сустракаецца прапанаваная адзінка» [1, с. 169–170].

В. С. Вінаградаў вылучае вертыкальны кантэкст, пад якім разумее «невядавочна выяўленую гісторыка-філалагічную інфармацыю, змешчаную ў тэксте». На думку лінгвіста, звычайнымі катэгорыямі вертыкальнага кантэксту з’яўляюцца алюзіі, сімвалы, рэаліі, ідыяматыка і цытаты. Вертыкальны кантэкст можа ўключаць: па-першае, тую ўтоеную інфармацыю, якая абумоўлена самой мовай і незалежную ад намераў адпраўніка тэксту; па-другое, вертыкальны кантэкст можа цалкам залежаць ад волі адпраўніка сказа, які фарміруе тэкст такім чынам, каб у ім утрымліваўся намёк на які-небудзь моўны, літаратурны, сацыяльны факт, адсылка да другаснага тэксту і другаснай сітуацыі. На думку вучонага, характэрным прыёмам рэалізацыі вертыкальнага кантэксту з’яўляецца алюзія [3, с. 40–41].

І. І. Рэўзін вылучае мікра- і макракантэкст. Мікракантэкстам навуковец называе пераход неадназначнай адзінкі перакладу да адназначнай. Пераход ад неадназначнай адзінкі тэксту да адназначнай толькі са значным пашырэннем тэксту лінгвіст называе макракантэкстам дадзенай адзінкі перакладу. І. І. Рэўзін прапануе наступную класіфікацыю тыпаў перакладу ў залежнасці ад даўжыні пэўнага кантэксту: паслоўны пераклад; пасінтагменны пераклад; пафразны пераклад; паабзацны пераклад. Навукоўца адзначае, што пры такой фіксацыі ўнутры кантэксту перакладчыкі не павінны абавязкова кожны раз перачытваць увесь абраны кантэкст, але, ва ўсякім разе, не павінны выходзіць за яго межы. Гэта азначае, што калі робіцца пафразны пераклад, то можна ўявіць сабе, што тэкст падзяляецца на сказы і кожны сказ даецца асобнаму перакладчыку, а затым атрыманыя пераклады злучаюцца ў патрэбным парадку. Вельмі важна вызначыць сярэднюю даўжыню кантэксту, каб пазбегнуць памылак [6, с. 119].

На думку І. І. Рэўзіна, вылучэнне мінімальнага кантэкстаў мае месца і на практыцы, а менавіта пры так званым паслядоўным вусным перакладзе.

Тут узнікае пытанне аб даўжыні адрэзка маўлення, якая вызначаецца ўмовамі вусных зносін. Пры перакладзе дыялагічнай гаворкі паслядоўна перакладаюцца невялікія па аб'ёме выказванні, кожнае з якіх уяўляе сабой, як правіла, самадастатковы кантэкст. Пры паслядоўным перакладзе маналагічнай гаворкі даўжыня адрэзкаў вызначаецца, з аднаго боку, характарам такой гаворкі і, з другога боку, неабходнасцю разумення паведамлення слухачамі. Калі значна павялічыць адрэзкі ці, тым больш, перакласці гаворку цалкам пасля таго, як аратар яе скончыў, то будзе парушана асноўная характарыстыка вуснага маўлення – адначасовасць камунікацыі. Калі ж перакладаць сказ за словам, то будуць скажоныя характэрныя рысы маналагічнага маўлення. Можна, такім чынам, сказаць, што даўжыня перакладаемага адрэзка будзе вызначацца гэтымі палярнымі патрабаваннямі [6, с. 120].

Я. М. Верашчагін характарызуе кантэкст як «адносіны да выказвання малага памеру ўсіх іншых выказванняў, якія яму папярэднічаюць або якія ідуць за ім». На думку лінгвіста, кантэкст уяўляе сабой «праяву механізма сэнсавага падраўноўвання: кантэксна звязанымі з'яўляюцца толькі тыя фразы, якія здольныя выказаць толькі адзін суцэльны сэнс» [2, с. 697]. З вышэйсказанага вынікае, што ў нераздзеленым выказванні можа быць некалькі кантэкстных адзінстваў, якія не трэба змешваць.

Я. М. Верашчагін сцвярджае, што «падтэкст фразы выводзіцца толькі са звышфразовага кантэкстнага адзінства». З гэтага правіла вынікае наступнае: калі ў кантэкстным адзінстве ёсць прагматычнае паведамленне, то менавіта яно задае ўстаноўку на той ці іншы падтэкст праектыўных фраз адзінства; звычайна дастаткова дзвюх кантэксна суаднесеных праектыўных фраз, каб у кожнай знялася сэнсавая няпэўнасць; кантэксныя сэнсавыя сувязі прыпадабняюць праектыўныя фразы, нават ураўноўваюць, незалежна ад іх агульнага выніковага значэння на прагматычным узроўні; часам атрымліваецца перавесці кантэкст у прагматычныя выказванні, а ў некаторых выпадках кантэкст складана выказаць адэкватна [2, с. 700].

В. Н. Камісараў вызначае кантэкст як «моўнае асяроддзе, у якім ужываецца тая ці іншая адзінка мовы ў тэксце» і размяжоўвае лінгвістычны і сітуацыйны кантэкст. Лінгвістычным кантэкстам навукоўца называе «моўнае асяроддзе ўжывання той ці іншай адзінкі мовы». У межах гэтага паняцця лінгвіст, як і Л. С. Бархударэў, адрознівае вузкі і шырокі кантэкст. Сітуацыйным кантэкстам вучоны называе «абстаноўку, час і месца, да якога адносіцца выказванне; любыя факты рэальнай рэчаіснасці, веданне якіх дапамагае перакладчыку правільна інтэрпрэтаваць значэнні моўных адзінак у выказванні» [5, с. 71].

В. М. Камісараў падкрэслівае, што «разуменне значэння слова ў кантэксце дае магчымасць адшукаць яму ў перакладаемай мове пастаянную адпаведнасць або шэраг варыянтных адпаведнікаў, з якіх трэба будзе зрабіць выбар пры перакладзе. І для гэтага выбару зноў спатрэбіцца звяртацца да лінгвістычнага

і сітуацыйнага кантэксту». «Часам, – адзначае лінгвіст, – для выбару аднаго з магчымых адпаведнікаў даводзіцца звяртацца і да шырокага кантэксту». Майстэрства перакладчыка ў значнай ступені заключаецца ва ўменні адшукаць шэраг адпаведнікаў адзінцы арыгінала і выбраць з іх варыянт, які найбольш падыходзіць па ўмовах кантэксту. Прычым у шэрагу выпадкаў умовы ўжывання моўнай адзінкі ў кантэксце змушаюць перакладчыка адмовіцца ад выкарыстання рэгулярнай адпаведнасці і знайсці варыянт перакладу, які найбольш дакладна перадае значэнне адзінкі зыходнай мовы ў дадзеным кантэксце. Нерэгулярны спосаб перакладу адзінкі арыгінала, прыдатны толькі для прапанаванага кантэксту, В. М. Камісараў называе аказіянальнай адпаведнасцю або кантэкстуальнай заменай [5, с. 71–76].

Зыходзячы з вышэйсказанага, можна адзначыць, што арыентацыя на кантэкст з’яўляецца вельмі важнай пры перакладзе. Падбіраючы прыдатны эквівалент, перакладчык павінен мець на ўвазе слова ў кантэксце або слова, якое абумоўлена ўсім папярэднім і наступным выказваннем.

Менавіта кантэкст дазваляе пераадолюваць семантычныя разыходжанні, выкліканыя несупадзеннем структуры семантычных палёў мовы арыгінала і мовы перакладу. У працэсе перакладу адыход ад шматзначнасці моўных адзінак і вызначэнне выбару перакладчыцкага эквівалента абумоўліваюцца наступнымі фактарамі: вузкім кантэкстам, шырокім кантэкстам і экстралінгвістычнай сітуацыяй. Без уліку ўсіх гэтых фактараў у іх узаемадзеянні разуменне маўленчага твора і, тым самым, яго пераклад уяўляюцца немагчымымі.

Літаратура

1. Бархударов, Л. С. Язык и перевод : Вопросы общей и частной теории переводов / Л. С. Бархударов. – М. : Международ. отношения, 1975. – 239 с.
2. Верещагин, Е. М. Язык и культура. Три лингвострановедческие концепции: лексического фона, рече-поведенческих тактик и сапиентемы / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – М. : «Индрик», 2005. – 1040 с.
3. Виноградов, В. С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы) / В. С. Виноградов. – М. : Издательство института общего среднего образования РАО, 2001. – 224 с.
4. Илюшкина, М. Ю. Теория перевода: основные понятия и проблемы : учебное пособие / М. Ю. Илюшкина. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2015. – 84 с.
5. Комиссаров, В. Н. Теория перевода: (Лингвистические аспекты) / В. Н. Комиссаров. – М. : Высш. шк., 1990. – 253 с.
6. Ревзин, И. И. Основы общего и машинного перевода : учебное пособие для ин-тов и фак. иностр. яз. / И. И. Ревзин, В. Ю. Розенцвейг. – М. : Высш. шк., 1964. – 243 с.